

*el-İtticâhâtü'l-mu'âsıra fî
dirâseti's-sünneti'n-nebeviyye fî
Mısra ve Bilâdi'ş-Şâm, Muhammed
Abdürrezzak Esved, Dımaşk:
Dâru'l-kelimi't-tayyib, 1429/2008, 688 sayfa.*

İslâm dünyasının pek çok bölgesinin Batılı devletler tarafından işgali, Müslümanların son birkaç yüz yılda Batı karşısında geri kalmışlığı, öte yandan oryantalist bilim adamlarının İslâm dini ve özellikle sîret ve hadis ekseni çalışmaları, son yüzyılda, Müslüman dünyada hadis alanında yapılan çalışmalarda bir sıçrama meydana getirmiştir. Hatta Nureddin Itr, son yüzyılı hadis tarihinde uyanış dönemi olarak adlandırmaktadır.

Suriyeli ilim adamı Muhammed Abdürrezzak Esved'in, Kahire Üniversitesinde Prof. Dr. Muhammed Nebil Ğanâyim danışmanlığında yürüttüğü *el-İtticâhâtü'l-mu'âsıra fî dirâseti's-sünneti'n-nebeviyye fî Mısra ve Bilâdi'ş-Şâm* adlı doktora çalışması, Mısır ve Şam bölgesinde (Suriye, Lübnan, Ürdün, Filistin) son yüzyılda hadis alanında gerçekleştirilen çalışmaları tespit etmektedir. Kitapta bu çalışmalar tanıtılırken hem konuları bakımından tasnif edilmiş hem de yazarlarının hadis ve sünnet konusundaki yaklaşımları dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla oldukça hacimli olan bu çalışmada hem son yüzyılda İslâm dünyasının önemli bir bölümünde hadis alanında ne gibi çalışmaların yapıldığını ortaya konmakta hem de İslâm dünyasında hadis ve sünnet konusundaki yaklaşım farklılıkları, bir diğer deyişle muhtelif ekoller de tanıtılmış olmaktadır.

Yazar, Nureddin Itr'a da dayanarak, hicri X. Asırdan XIII. Asra kadar olan dönemin duraklama dönemi olduğunu, bu dönemde İslâm dünyasında içtihadın durduğunu, hadisin İslâm eğitimindeki yerini ve tesirini kaybettiğini, ahkâm elde etmek için değil sadece teberrük için hadis okunduğunu, hadislerin kaynağına dikkat edilmediğini, makbûl ya da merdûd olup olmadığına aldırış edilmediğini ve böylelikle bu dönemde uydurma hadislerin yaygın-

laştığını söylemiştir. XIV. asra gelindiğinde ise İslâm dünyasının Batı ile karşılaşması neticesinde askeri ve fikri sömürgeciliğin tesiriyle sünnet ve hadis ile ilgili bir takım şüphelerin ortaya çıkmaya başladığını belirtmiştir. Yazar, kimi muasır ilim adamlarınca bu asırda da İslâm dünyasındaki fikri çöküşün devam ettiği, hala yeni ve özgün eserler telif edilemediği ifade ediliyor olsa da bunun doğru olmadığı kanaatindedir. Ona göre son dönemde ilim adamlarının gayretleri ve çalışmaları görmezlikten gelinmemelidir.

Yazar, eserinin başlığında da kullandığı itticâh terimini “mezhep, bire bir aynı olmamaları kaydıyla, belirli bir yöntem ve hedef etrafında toplanmış, öncelikleri ve önem verdikleri konular ile temayüz etmiş birçok kişiden meydana gelen düşünce ekolü” olarak tarif etmiştir. Muasır olma ölçüsünü de 1325-1425/1907-2004 yılları olarak belirlemiştir.

Müellif sünnetle ilgili yaklaşımları bakımından muasır ekolleri dört başlık altında toplamıştır: İlim adamlarının çoğunluğunun yaklaşımı, selefî yaklaşım, akılcı yaklaşım ve münharif yaklaşım. Kitabın dört ana bölümünün başlıklarını bu ekoller oluşturmuştur.

Hadis ile ilgilenen ilim adamlarının büyük çoğunluğunun (Cumhûru'l-ulemâ) sünnet konusundaki çalışmalarını ele aldığı birinci bölüm, beş ana başlıktan meydana getirilmiştir. Bu başlıkların ilkinde rivâyetü'l-hadis ve dirâyetü'l-hadis çalışmaları, ikinci başlıkta sünnet ile ilgili sempozyum ve kongreler, üçüncü başlıkta hakemli dergilerde yayınlanan makaleler, dördüncü başlıkta hadisin diğer ilim dalları ile münasebeti alanında yapılan çalışmalar, beşinci başlıkta ise ilmî müesseselerin çalışmaları, bilgisayar ve internet ortamında yürütülen çalışmalar ele alınıp tanıtılmaktadır. Şu var ki, kitabın büyük bir kısmını oluşturan (s. 51-333) bu bölümde müellif büyük çoğunluk kavramını, hadisle ilgilenen ilim adamlarının çoğunluğu diye ayırdığı ekolün başlıca özelliklerini herhangi bir yerde tarif etmemiştir. Oysa akılcı yaklaşım ve selefî ekolden ayırdığı, muhtemelen geleneksel ve muhafazakar eğilimlerin çalışmalarını ele aldığı bu bölümde belki de en önemli değerlendirme, bu eğilimin temel ilke ve metotlarının tarif edilmesi olacaktır.

Son yüzyılda dirâyetü'l-hadis ve rivâyetü'l-hadis alanında yapılan çalışmaları da kendi içinde alt başlıklara ayırarak tanıtmıştır. Dirâyetü'l-hadis çalışmalarını tanıtırken muasır ilim adamlarının özellikle hadis tarihi çalışmalarına ağırlık verdiklerini belirttikten sonra bu çalışmaların genel hadis tarihi çalışmaları, dönemlere göre hadis tarihini tanıtmaya yönelik çalışmalar, bölgelere göre hadis tarihi çalışmaları ve kadınların hadis ilmindeki yerini tespit etmeye yönelik çalışmalar olarak başlıklara ayırmıştır. Ebû Zehv'in *el-Hadis ve ve'l-muhaddisun*, el-Hûlî'nin *Târîhu fûnûni's-sünne*, Rifat Fevzi Abdülmuttalib'in *Tevsîku's-sünne* adlı çalışmaları bu bölümde yazarın zikrettiği çalışmalar arasındadır.

Dirâyetü'l-hadis çalışmalarında hadis tarihi çalışmalarından sonra sözlük, ansiklopedi ve fihristlerin tanıtıldığı görülmektedir. Nureddin Itr'ın *Mu'cemu istilâhati'l-hadisiyye*, Muhammed Siddık el-Minşâvî'nin *Kâmûsu mustalahati'l-hadîs*, Mahmûd Hamdi Zakzuk'un editörlüğünde Kahire'de Evkaf Bakanlığınca yayınlanan *Mevsûatu ulûmi'l-hadisi'ş-şerif* adlı sözlük ve ansiklopedilerden bahsetmiştir. Hadis alanındaki yazma eserleri tanıtan muhtelif fihristlere ve bunların yayın yerlerine değinmiştir.

Dirâyetü'l-hadis başlığı altında muasır hadis usulü eserlerine değinmiş, hadis usulü konularını tamamen içeren çalışmalar ile usul konularına kısmen yer veren çalışmalardan söz etmiştir. Hadis usulü konularının tamamını ele alan çalışmalar arasında Tahir el-Cezâîrî'nin *Tevcihu'n-nazar*, Kâsımî'nin *Kavâidu't-tahdis*, Ebû Şehbe'nin *el-Vasît* adlı eserlerinden söz etmiştir. İslâm geleneğinde ehl-i sünnet dışı ekollerin hadis usulünü tanıtmaya yönelik eserlere dair bir başlık açmış, Salih b. Ahmed tarafından Ürdün'de yüksek lisans tezi olarak yazılan *Rivâyetü'l-hadis inde'l-İbâdiyye*; Kahire Üniversitesinde Ali Hasan Mesnâ tarafından doktora tezi olarak kaleme alınan *Mustalahu'l-hadis beyne'ş-Şia ve'z-Zeydiyye ve Ehli's-sünne* vb. çalışmaları zikretmiştir.

Yazarın dirâyeü'l-hadis çalışmaları arasında zikrettiği alanlardan biri de bir ilim adamının hadis ilmindeki yeri ile ilgili yapılan çalışmalardır. Verilen çalışma listeleri incelendiğinde belki de son yüzyılda en çok bu sahada çalışma yapılmış olduğunu söyleme imkanı ortaya çıkmaktadır. Bazen Müslim, Ebû Zür'a, Nesâî, Hatib Bağdâdî ve Nevevî gibi tarihte önemi bir yere sahip ilim adamlarına dair çalışmalar gerçekleştirildiği gibi bazen de Muhammed Ebû Şehbe, Abdurrahman el-Benna, Reşid Rıza gibi muasır ilim adamlarının ve çalışmalarının tanıtıldığı çok sayıda yüksek lisans ve doktora tezinin yapıldığı tespit edilmiştir.

Dirâyetü'l-hadis alanında gerçekleştirilen muasır çalışmalar arasında yazar, muhtelifü'l-hadis ve müşkilü'l-hadis çalışmalarına dair de bir alt başlık meydana getirmiştir. Yazarın, sünnet müdafaası adına oldukça önemli olduğuna işaret ettiği bu çalışma alanı, yine onun da tespitine göre diğer sahalara kıyasla daha az çalışmanın gerçekleştirildiği bir saha olarak gözükmektedir.

Dirâyetü'l-hadis başlığı altında yer verilen cerh ve ta'dil çalışmaları ise, yazarın tespitine göre muasır ilim adamlarının en çok üzerinde durduğu çalışmalar olmuştur. Cerh, ta'dil ve rical ilimlerini tanıtan çalışmalar, cerh ve tadil istilâhlarını tanıtan çalışmalar, cerh ve ta'dil imamlarının metotlarını tespit eden çalışmalar, cerh ve tadil alanı ile ilgili başlıklardan bir kısmını oluşturmaktadır. Hadis tenkid metotları ve hadis tahririnin mahiyeti ile alakalı çalışmaları da yine dirâyetü'l-hadis alanında zikretmiştir.

Rivâyetü'l-hadis çalışmaları arasında bir sahabi ya da bir başka tabakadan herhangi bir ravinin rivâyetlerini cem' çalışmaları, bir ravinin illetli hadislerini derleme çalışmaları, hadis literatürünü tanıtan çalışmalar, konulu hadis

çalışmaları ve hadis ansiklopedileri, hadis kitaplarının fihristlerini oluşturma çalışmaları, hadis atlasları, sünnetin dindeki yeri ile ilgili çalışmalar, sünneti ve ashâbı savunmaya yönelik çalışmalar, eğitim-öğretim, sağlık, iktisat ve siyaset gibi alanlarla ilgili muhtelif konuları hadis ekseninde ele alan çalışmalar, sünnet konusu ile ilgili fıkıh çalışmaları, hadis konulu lügat, belagat ve edebiyat çalışmaları bu bölümde ele alınan başlıklardır. Her bir başlık altında Ürdün, Suriye, Lübnan, Filistin ve Mısır'da yapılmış pek çok çalışma listelenmiştir.

Sempozyum ve kongreler ile ilgili başlık altında yazar, son yüzyılda Arap dünyasında hadis ve sünnet ile ilgili 38 sempozyum ve 453 tebliğ tespit ettiğini kaydetmektedir. Yazar bu toplantıların sünnet müdafaası, ümmeti bir araya getirme gibi faydaları olmakla birlikte, çoğu kez aynı başlıkların tekrar edilebildiğini, bazı toplantılarda konu dışına çıkıldığını, aynı toplantıda dahi aynı başlıkların farklı kişilerce çalışılabildiğini belirterek sempozyumlara genel eleştiriler yöneltmiştir. Akabinde bu sempozyumları da konularına göre sıralamış, tebliğlerin ve tebliğcilerin isimlerin listeler halinde zikretmiştir.

İlmi dergilerde yayınlanan çalışmalara yer verilen bölümde ise yazar, 71 hakemli, 12 hakemsiz derginin 342 sayısını taradığını ve toplamda 638 makale tespit ettiğini belirtmiştir. Yazara göre hakemli dergiler arasında en kıymetli makalelerin yayınlandığı dergi Katar Üniversitesi Şeriat Fakültesi Sünnet ve Siret Merkezi'nin dergisidir. Genel olarak makalelerde daha ziyade oryantalistlere cevap niteliğinde sünneti ve sahabeyi savunma konusu çalışılmıştır. Ancak aynı yazarın aynı konulu makalesinin birden fazla dergide yayınlanması, aynı konunun birçok farklı yazar tarafından tekrar çalışılması, bazı makalelerin ilmî yönden zayıf olduğu, oldukça basit araştırmaların birden fazla yazarlı makale içinde ele alınması, hadislerde ilmi icaz konusunun neredeyse hiç çalışılmamış olması yazarın dikkate değer eleştirileri arasında yer almaktadır. Akabinde yazar Arap dünyasında hakemli dergilerde yayınlanmış makaleleri de dirâyetü'l-hadis ve rivâyetü'l-hadis başlıkları altında tasnif ederek listelemiştir (s. 188-247)

Yazar daha sonra ilmî icaz ve özellikle tıbb-ı nebevî alanında Arap dünyasında yapılan çalışmalar dair bir başlık oluşturmuş, bu çalışmaların daha ziyade fizik, kimya, tıp alanında uzmanlarca gerçekleştirildiğini kaydeder. Açıkçası fen bilimleri ile meşgul ilim adamlarının hadislerde icaz konusunu çalışmaları dikkat çekici olup ülkemiz için de özlenen bir tablodur. Müellif, bu tür çalışmaların daha verimli gerçekleştirilebilmesi için Kur'an ve sünnetin icazı konusunda çalışan bir takım ilmi ve sosyal kurumların teşekkülüne ihtiyaç duyulduğu kanaatinde. İslâmî ilimler ve fen bilimleri ile uğraşan ilim adamlarının ortaklığıyla gerçekleştirilecek hadislerde icaz çalışmalarının ilginç başlıklar oluşturacağı ve heyecan verici sonuçlar getireceği aşikârdır.

Yazar, hadis alanında yapılan ilmî çalışmalar kapsamında, hadis ve sünnetle ilgili araştırmalar yapmak üzere Arap dünyasında kurulan çeşitli müesseseleri de tanıtan bir başlık açmıştır. Mısır, Suudi Arabistan, Ürdün ve Katar'da kurulan on ayrı kuruluşun söz etmiştir. Bu kuruluşlar arasında çalışmalarını en verimli bulduğu kurumun Medine'de el-Câmiatu'l-İslâmiyye tarafından tesis edilmiş Merkezu Hıdmeti's-Sünneti ve's-Sîreti'n-Nebeviyye olduğu kanaatindedir. Yazar bu kuruluşların çalışmaları hakkında da kısaca bilgi vermektedir.

Elektronik ortamda ve internet alanında hadis ile ilgili yapılan çalışmalar hakkında bilgi verdiği bir diğer başlık altında ise, yıllara göre bir taksimatla muhtelif çalışmaların tanıtıldığı görülmektedir. Öte yandan hadis programları ve çeşitli CD çalışmaları yapan kurumlar hakkında bilgi verilmektedir. Ancak zikredilen internet adresleri oldukça az sayıdadır. Bu da çalışmanın gerçekleştiği tarihten günümüze internet alanının büyük bir hızla büyüyüp gelişmesinden kaynaklanmaktadır.

Müellif, “ilim adamlarının büyük çoğunluğunun mensup olduğu ekol/itticah/eğilim” başlıklı birinci bölümden sonra ikinci bölümde selefi ekole yer vermiştir. Önceki bölümün aksine selefi eğilimin detaylı bir biçimde anlatıldığı görülmektedir. Asrımızda selefi düşüncenin mümessili olarak M. Nâsiruddîn el-Elbânî zikredilmiş, bu bölümde Elbânî'nin hayatı, ilmî kişiliği, çalışmaları, metodu ve Elbânî'nin çalışmalarına yöneltilen tenkitler oldukça detaylı olarak anlatılmıştır. (s. 364-452).

Müellifin “selefi ekol” ile “selefi ekolden etkilenen ekol” şeklinde ikili bir ayrıma gitmiş olması da dikkat çekicidir. Selefi ekole mensup olarak muasır ilim adamlarından sadece el-Elbânî'yi zikrederken, selefi ekolden etkilenenler arasında Mısır'da Muhammed Abduh, Reşid Rıza, Şam'da Cemalettin el-Kâsımî, Muhammed Behcet Baytar, Irak'ta Mahmud Şükri el-Alûsî, Mağrib'de Abdülhamid b. Bâdis, Afganistan'da Cemalettin Afganî gibi isimleri zikretmektedir.

Kitabın bir bölümü de akılcı yaklaşım üzerinedir. Yazar akılcı yaklaşımın köklerinin Mutezile olduğunu, bugün de bazı Müslümanların ve oryantalistlerin Mutezile düşüncesine önem verdiklerini ve bu düşüncüyü yaymaya gayret ettiklerini kaydeder. Akılcı yaklaşımın ilkeleri ve metotları detaylıca anlatılır. Bu yaklaşımın yakın zamanlarda başlıca mümessilleri arasında Cemalettin Afgânî, Muhammed Abduh, Reşid Rıza, Mahmut Şeltut ve İzzet Derveze'yi zikreder. Akabinde Mısır, Suriye, Filistin, Lübnan, Irak, Cezair, Mağrib, Tunus, Sudan ve Pakistan'da bu yaklaşımda olan ilim adamlarının isimlerini liste halinde sıralamaktadır. Akılcı yaklaşımı diğer ekollerden ayıran başlıca metotlarının haber-i vahidin reddi konusu yazarın detaylıca yer verdiği bir konu olmuştur. Ayrıca şefaathadisi, Hz. Peygamber'e sihir yapılması, mürtedin öldürülmesi konularında akılcı ekol mensuplarının görüşlerine ve

dayanaklarına muhtelif başlıklar altında etraflıca yer vermiş hatta onların dayanaklarını çürütme yoluna da gitmeye çalışmıştır.

Yazarın kitabın son bölümünde yer verdiği eğilim ise münharif/sapkın olarak adlandırdığı eğilimdir. Bu eğilimin ortaya çıkışından, görüşlerinden ve tehlikelerinden söz eder. Bu yaklaşımın Mısır'da İngiliz sömürgeciliği yıllarında, Lübnan'da ise Amerikan Üniversitesi'nin kuruluşunu müteakip ortaya çıktığını belirtir. Yazar batılılaşma, sekülerizm, Marksizm ve modernizmin tesirleri üzerinde durduktan sonra münharif/sapkın olarak adlandırdığı yaklaşımın hadis ve sünnet konusundaki görüşlerine değinir. Bu eğilimde olan bazı kimselerin sünnet delilini bütünüyle reddederken, bazılarının kısmen reddettiklerini, ancak buna rağmen zaman zaman zayıf hadisleri delil olarak kullandıklarını belirtir. Bu yaklaşım sahiplerinin hadislerin yazılmasının Hz. Peygamber tarafından yasaklandığı, sünnetin çok geç tedvin edildiği gibi iki ayrı görüşünü dayanakları ile ele almış ve eleştirir.

Muhammed Abdürrezzak Esved'in bu kitabının özellikle İlahiyat Fakülte-lerinde lisans üstü derslerde, hadis konusundaki muasır görüş ve çalışmaları tanıtmak amacıyla istifade edilebilecek, tavsiye edilebilecek önemli bir çalışma olduğu söylenebilir. Kitap çalışmaları ile beraber, makaleleri, dergileri, elektronik yayınları ve sempozyumları ele almış olması çalışmanın meziyetleri arasındadır. Şu var ki yazar, bu çalışmalara sadece cumhurun eğilimi başlığı altında yer vermiş, sıra diğer eğilimlere gelince, bu ekollerin görüş ve dayanaklarını anlatıp tenkit etmekle yetinmiştir. Dolayısıyla literatür taraması diğer bölümlerde neredeyse yok gibidir. Ancak bu bölümlerin önemi de her bir eğilimin görüş ve metotlarının anlatılması olmuştur.

Arap dünyasının iki önemli bölgesinin son yüzyıldaki hadis birikimini görmek ve değerlendirmek, hangi alanda çalışmalara ağırlık verildiğini hangi alanların ihmal edildiğini tespit etmek ve bu istikamette yeni çalışma başlıkları belirleyebilmek bakımından dikkatlerden kaçmaması gereken bir kitap olduğunu söyleyebiliriz.

Ayşe Esra ŞAHYAR

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis, İSTANBUL